

ПРЕГЛЕД АНТИЧКИХ И РАНОВИЗАНТИЈСКИХ ЛОКАЛИТЕТА НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕГ ПИРОТА

Тачна година настанка насеља на простору данашњег Пирота не може се са сигурношћу констатовати. На основу до сада познатих извора Пирот се први пут помиње под именом *Turres* у III в.н.е. и то у такозваној Појтингеровој табли¹, где је лоциран на 49 миља од Ниша, што износи 72,618км. Још два итнерара бележе постојање Пирота и то један из друге половине III в.н.е.², где поменуто растојање износи 43 миље и један из времена Константина³, тачније 333. г.н.е. где је уписано растојање од 46 миља најприближније данашњем стању. Овим се свакако потврђује постојање римског утврђења на отприлике пола пута између Ниша (Naissus) и Софије (Serdica), односно на простору данашњег Пирота.

О насељу из овог периода не може се пуно рећи на основу доступних извора, међутим на основу археолошког материјала и истраживања обављених крајем прошлог века могло би се предпоставити да је оно настало у II в.н.е. Како се Тадашњи Пирот налазио у пограничној зони између Тракије и Мезије, сасвим је могуће очекивати да се поред поменутог утврђења развије и подграђе са стамбеним грађевинама и осталим прагећим објектима. Иако се не може са прецизношћу утврдити даљи ток његовог развоја у III и IV в.н.е., оно је у V в.н.е. највероватније доживело исту судбину као Ниш и Софија, који су били порушени у хунској најезди.

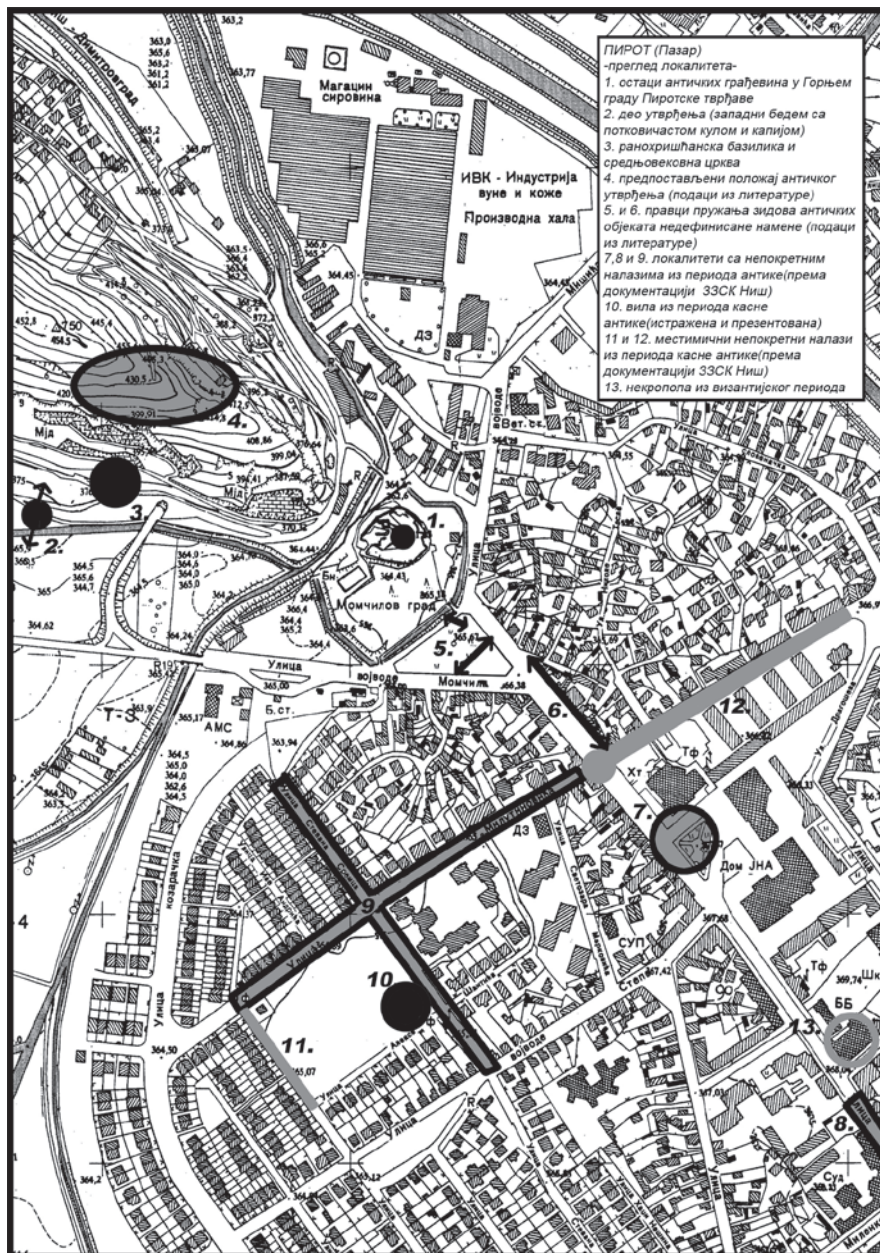
После читавог века стагнације у VI в.н.е за време владавине цара Јустинијана наступа ново раздобље у развоју пиротског насеља. Пошто је увидео да се граничне области његовог царства могу бранити само јаким утврђењима, у периоду од 530. до 552. године он је само у Ремезијанској области обновио тридесет утврђења. Предпоставља се да је тада обновљен и Пирот. Неки истраживачи сматрају да је то Квимедава (Quimedava), о којој Јустинијанов савременик Прокопије из Цезареје пише у свом делу „О грађевинама“ (De aedificiis)⁴. После 550. године све чешће најезде словена означиле уједно и крај једне епохе у развоју Пирота. (Сл. 1)

¹ *Tabula Peutingeriana*, segm, VII (Turres или Mansio Turribus)

² *Itinerarium Antonini Augusti*

³ *Ibidem*

⁴ К.Н. Костић, *Историја Пирота*, Знаменити људи и дела 2, Пирот, 1973., стр.12.

Сл. 1 План Пирота са распоредом локалитета-Е.В. Петровић

Fig. 1 Plan of Pirot with disposition of localities – E.V. Petrović

Другу половину двадесетог века обележила су бројна открића која су делимично разјаснила период о коме је предходно било речи. Велика урбанизација савременог града захтевала је и велике интервенције у простору, које су на површину изнеле неколико значајних објеката и делова утврђења.

Један од првих непокретних налаза откривен је 1953. године, када се на простору југоисточно од Пиротске тврђаве приликом радова на формирању парковске површине, дошло највероватније до делова утврђеног *Turresa*. Ради се о зиду дужине 33,50м, ширине 2,20м, са максималном очуваном висином од 1,72м, који има правац пружања североисток-југозапад. Зидан је од камена са испуном од трпанца и имао је отвор засведен опеком римског формата. Такође, у улици Српских Владара⁵ која се простире управно на поменути зид приликом изградње индивидуалних стамбених објеката константовано је постојање још једног зида у дужини од приближно 50м највероватније исте намене. Још један мањи фрагмент зида налази се северно од горе поменутог, испред јединог преосталог моста који преко канала са водом и некадашње „Стамбол капије“ води у Пиротску тврђаву.

У току археолошко-истраживачких радова на Пиротској тврђави обављених у периоду од 1970. до 1986. године у Горњем граду, у такозваном „трапезоидном простору“ окривени су делови зидова, који су могли припадати кули мотриљи из периода *Turresa*, и то у виду масивног лучног зида који на спољашњој страни има контрафор од опеке. Уколико је овај зид био део кружног објекта-куле, његов пречник у основи износио би око 9м. Покретни налази у овом простору датовани су у период од I до VI в.н.е. У простору Средњег града извршена су само сондажна истраживања терена и овде су констатовани килтурни слојеви од праисторије па до савременог доба⁶.

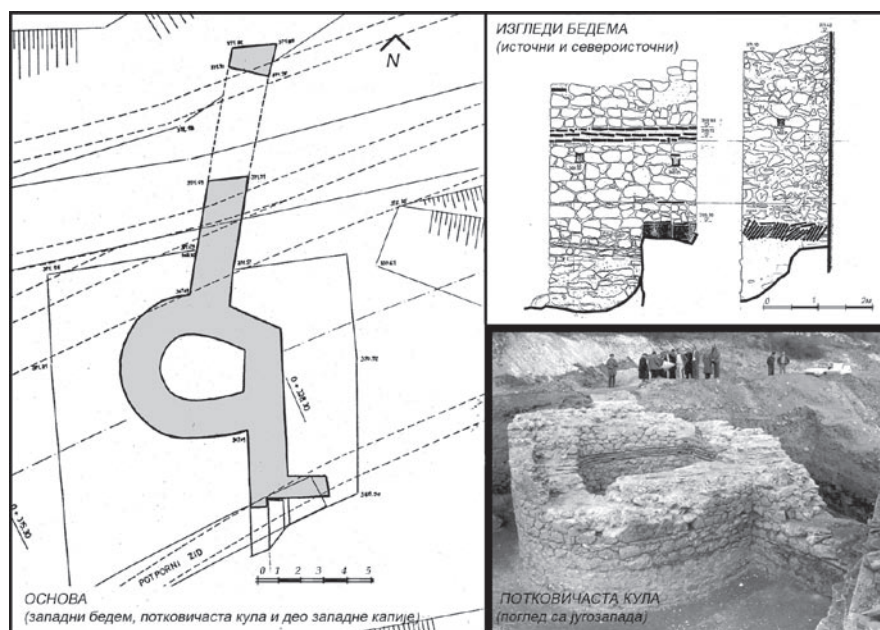
У непосредној близини Пиротске тврђаве 1989. године отпочета је изградња велике саобраћајне петље. Том приликом западно од средњовековног утврђења на растојању од око 80м од Доњег града откривени су делови бедема са кулом и улазном капијом, као и ранохришћанска базилика, која се налазила у оквиру предметног утврђења. Монументални остаци архитектуре припадају римском и рановизантијском периоду. Потковичаста кула, која је изграђена уз такозвану „западну капију“ има димензије 7 x 6 м у основи. Бедеми имају ширину од 1,60м и очувану висину од 3,50м и зидани су као и кула техником *opus mixtum*. Богат културни слој говори да је на овом месту постојало утврђење од II до VI в.н.е.⁷ (Сл. 2)

Ранохришћанска базилика, која није до краја истражена има димензије приближно 10 X 30м, зидана је истом техником као и очувани

⁵ Извештај археолога Д. Максимовића од 09.09.1967., поменути налази регистровани су испред бр. 43, 45, 47, 49, 51, 53, и 55.-из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

⁶ П. Пејић, *Археолошка истраживања*, (публикација која је пратила истоимену изложбу), Музеј Понишавља, Пирот 1991.

⁷ Исто

Сл. 2 Остаци утврђења из периода од II до VI в.н.е.-из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш, (обрадила Е.В. Петровић)

Fig. 2 Remains of fortification from the period from II to VI century AD – from documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments Institute Niš (prepared by E.V. Petrović)

делови утврђења. Ширина њених зидова не прелази 1,80м, а максимална очувана висина износи 1,50м. С обзиром на то да је изграђена на веома стрмом терену денivelација између северне и јужне стране износи чак 6м. На јужној страни зидови су ојачани са три видљива контрафора, ширине 80см и очуване висине од око 1м. У средњовековном периоду на остацима ранохришћанске базилике изграђена је мања црква димензија 4,5 X 10м, која се ослањала на апсиду и северни зид базилике. (Сл. 3)

Јужно од овог локалитета, који је познат под именом „Петља“, налази се локалитет „Старо вашариште“. Овде су седамдесетих година прошлог века, приликом радова на инфраструктури улица Стевана Сремца и Ивана Милутиновића, између осталог откривени и делови термалног објекта⁸. Ниједан од налаза није истражен, нити презентован. На истом локалитету 2006. године приликом изградње пословне зграде откривени су остаци више објеката, истражена је и презентована само једна вила, која је датована у период између II и IV в.н.е., и то на простору паркинга поменутог пословног објекта.

⁸ Извештај арх. Ч. Васића од 12.09.1974. и извешај комисије (арх. Ч. Васић, арх. А. Радовић и арх. М. Марковић) од 04.02.1974., констатовано је да налази припадају античком Туресу-из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

Сл. 3 Ранохришћанска базилика-Е.В. Петровић

Fig. 3 An early Christian basilica – (E.V. Petrović)

На брду Сарах које се уздиже изнад Пиротске тврђаве и археолошког локалитета „Петља“ предпоставља се положај утврђења са акропољем⁹. О његовом постојању између осталог говори и Феликс Каниц¹⁰.

У улици Српских Владара, која се протеже од Пиротске тврђаве према југоистоку, поред већ поменутог зида, на дужини од око 550м, регистровано је више случајних налаза и то кружна кула, на раскрсници са улицом Кнеза Милоша; зид од речног и ломљеног камена зидан врућим кречним малтером, правца пружања исток-запад и канал озидан каменом, испред броја 95¹¹; зид од опеке и ломљеног камена у врућем кречном материјалу правца пружања исток-запад у дужини од 18м, преградни зид правца пружања север-југ и керамичка цев ограђена опеком, такође правца пружања север-југ, испред данашњег централног трга и чесме¹²; објект дужине 6,20м са зидовима од ломљеног камена и опеке и просторијом

⁹ М. и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951, 170.

¹⁰ Ф. Каниц, *Србија-земља и становништво 2*, Београд 1985, 206.

¹¹ Извештај археолога Д. Максимовића од 28.03.1968., констатовано је да налази припадају античком Туресу-из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

¹² Извештај археолога Д. Максимовића од 26.02.1968.-из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

чији је под обложен опеком димензија 25/25см испред зграда бр.153-155¹³; некропола која је према налазима датована у VI в.н.е., на углу са улицом Вука Караџића.

Почетком 2009.године за потребе израде ГУП-а Пирота по први пут је у оквиру Акта о условима чувања, одржавања и коришћења и мерама заштите културних добара направљен елаборат од стране нишког Завода за заштиту споменика културе који садржи све познате локалитет из периода од I до VI в.н.е на предметном подручју. Поред проширења зона заштите постојећих споменика културе направљени су и предлози за стављање под заштиту археолошких локалитета „Петља“ и „Старо вашариште“. Циљ израде овакве свеобухватне студије, чији су делови овде изложени, био је између осталог стварање предуслова да се антички и рановизантијски период Пирота истражи и презентује у оквиру савременог града, да се избегне уништавање културних добара и омогући расветљавање околности под којима је насељено место настало и развијало се у периоду од скоро шест векова.

Elena Vasić Petrović

AN OVERVIEW OF ANTIQUE AND EARLY BYZANTINE LOCALITIES IN THE
AREA OF TODAY'S PIROT

For the first time Pirot was mentioned in the first half of III century AD as Turres. According to its name and scarce data which were available up to do the last decades of the last century, it was considered that it had no great significance, except as a station for replacing horses and resting of the passengers, which, in addition, had a simple watch tower as the only fortification element. Historian of Justinian the Great, Procopius, in VI century AD mentions that the emperor Justinian fortified little town Quimedava, which could have been located also at the site of today's Pirot, that is, its medieval fortification which was built in XIV century AD, and which survived until the present days.

Starting from 1970's, when, in the midst of great urbanization of Pirot, began digging up of wider surrounding of the medieval town, as well as construction of numerous buildings, until the most recent past, that is 2006, but also during the archeological works on the medieval fortress of Pirot, within the area covering round 100 hectares, which mainly comprise city blocks with residential and public buildings, several important objects were discovered, on the basis of which position of the fortification and size of the suburb can be assumed.

This text has for its goal summing up all findings, for the purpose of creating possibility for adequate research and presentation of those the most significant ones.

¹³ Извештај археолога Д. Максимовића од 29.04.1968., констатовано је на налази припадају античком Туресу-из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш